

Registro Nr. 2629

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 1597

SMOLENSKO PAKAMARIO TEISMAS

СМОЛЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД

DEKRETŲ PROTOKOLŲ KNYGOS APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1773 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE SMOLENSKO PAKAMARIO TEISMO FONDA NR. 1597

2019-06-12 Nr. A7-31
Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pakamario teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti pakamario, žemės ir pilies teismai.

Pakamario teismo įsteigimą lėmė svarbios socialinės-ekonominės ir politinės priežastys: XVI a. vid. LDK įvykdyta valakų reforma, baudžiovos atsiradimas, bajorijos pilietinių teisių išplėtimas. Tikslus žemės valdų ribų nustatymas buvo svarbus dalykas ir LDK valdžiai ir bajorijai. Nuo turimų žemės valakų kiekio buvo mokami mokesčiai išdui, priklausė valstybinių prievolių dydis. Žinoti savo valdų ribas taip pat buvo būtina sudarant bet kokią su nuosavybe susijusį civilinės teisės aktą: žemę parduodant, dovanojant, įkeičiant, taip pat paveldėjimo ar kitais atvejais. Dėl to, kad bajorų, miestiečių, bažnyčių ir vienuolynų valdų bei valstybinių dvarų ribos nebuvo tiksliai nustatytos ir pažymėtos, kildavo daug ginčų dėl žemės nuosavybės ir jos ribų. Spręsti šiuos ginčus turėjo įsteigtas pakamario teismas.

1565 m. Vilniaus seime bajorai pateikė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (toliau – Ldk) prašymą kiekviename paviete turėti po pakamarių ir žemės ribų teismą. Šį norą valdovas patenkino. Straipsnis apie pakamario teismą (lotynų k. *judicium succamerarium*; lenkų k. *sąd podkomorski*) jau buvo įtrauktas į 1566 m. II Lietuvos Statutą (IV skyriaus 70 str.)¹. Pradžioje pavietų pakamarius skirdavo pats karalius. Nuo 1588 m. III Lietuvos Statute buvo įtvirtinta bajorų teisė pavieto seimelyje į pakamario pareigas išrinkti keturis kandidatus, iš kurių vieną karalius ir paskirdavo. Prieš pradėdamas eiti pareigas, pakamaris žemės teisme turėjo prisiekti būti ištikimas valdovui ir pasižadėti atlikti savo pareigas sąžiningai. Jo priesaikos tekstas buvo įrašytas III Lietuvos Statuto IX skyriaus pirmame straipsnyje (vertimas iš sen. gudų k.): „Aš, N; prisiekiu Ponui Dievui Visagaliui, Trejybėje Vieningam, kad žemės pakamario pareigas, kurias gaunu iš malonės ir rankų jo karališkosios malonybės, ištikimai ir teisingai vykdysiu, savo valdovui maloningajam ir to pavieto gyventojams ištikimas būsiu, nustatydamas ribas, statydamas riboženklis (kapčius) ir patikslindamas ežias, nieko daugiau nepaisysiu, kaip šventos teisybės, nepasiduosiu nei draugiškumui, nei neapykantai, nei dovanoms, nekreipsiu dėmesio į grasinimus ir nei vienai pusei

¹ *Статут Великого княжества Литовского 1566 года* (Минск, 2003), с. 132-134.

nepadėdamas, tik Viešpaties Dievo bijodamas ir Jo šventą teisybę regėdamas, savo pakamario darbą teisingai atliksiu, abiejų pusių ginčų sprendimus į savo teismo knygas įrašysiu ir išduosiu. Tepadeda man Dievas“².

Pakamaris savo pareigas ėjo iki gyvos galvos arba iki paaukštino. Juo galėjo būti tik paviete gyvenantis bajoras, turintis gerą reputaciją, išmanantis teisę ir mokantis rašyti. Paviete pakamaris buvo antras po maršalkos pagal rangą vietinės valdžios pareigūnas. Jo pareigos buvo vertinamos aukščiau už pavieto vėliavininko, žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas. Seimeliuose šis pareigūnas visada sėdėdavo priekyje, o jo parašas po pavieto raštais būdavo vienas iš pirmųjų. Pakamaris vietos bajorų dažnai buvo siunčiamas pasiuntiniu į seimus.

Pakamario teismo veiklą ir funkcijas detaliam reglamentavo III Lietuvos Statuto IX skyrius³. Šis teismas buvo paviete nuolat veikusi institucija, nagrinėjusi ir sprendusi ginčus dėl žemės ribų nustatymo. Pakamaris vedė teismo knygas, dalyvaudavo, įpėdinių prašymu, jiems dalijantis paveldėtą žemę. Pakamario teismas skirtingai nuo pavieto žemės ir pilies teismų nebuvo griežtai luominis, nes dėl žemės ribų bylinėjosi ne vien bajorai – tai lietė ginčus dėl valstybinių dvarų, bažnyčių ir vienuolynų valdų ribų nustatymo. Pavyzdžiui, bylas dėl bajorų ir valstybės dvarų ribų pažeidimo sprendė specialus komisarų teismas, kuriame pakamaris dalyvaudavo komisaro (teisėjo) teisėmis. Komisarų teismo teisėjus skirdavo LDK Vyriausiasis tribunolas.

Pagal Lietuvos Statutą pakamaris galėjo skirti sau vieną arba du padėjėjus – kamarninkus (lenkų k. *komornicy*)⁴. Kamarninkais galėjo būti tik bajorai, kurie taip pat prisiekdavo, kad sąžiningai eis savo pareigas. Kamarninkai padėjo pakamariui spręsti bylas dėl žemės ribų nustatymo, kartais jį pavadavo, galėjo spręsti mažiau svarbias bajorų žemės bylas. Pakamario ar kamarninko sprendimą buvo galima apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui. Jei tarp besibylinėjančių pusių nebuvo nusikalstamų veiklų, pakamario teismas veikė kaip savarankiška pirmos instancijos teisminė institucija. Praktikoje pakamario teismas dažniausiai gaudavo prašymus išnagrinėti bylas iš žemės, rečiau pilies teismo.

Pakamario teismas nagrinėjo žemės bylas ginčo kilimo vietoje, todėl savo nuolatinės būstinės jis neturėjo. Pakamaris arba kamarninkas pagal įstatymą privalėjo nuvykti į ginčijamą teritoriją apžiūrėti žemės ribas ir jų ženklus. Su savimi jie turėdavo LDK raštinės duotą ir jos antspaudu patvirtintą tikslų pavieto sienų aprašymą. Bylos nagrinėjimas dažniausiai vyko ne patalpose, o po atviru dangumi, tiesiog lauke.

² LAPPO, Jonas, *1588 metų Lietuvos Statutas* t. 2 (Kaunas, 1938), p. 344.

³ Ten pat, p. 344-374.

⁴ ЛАППО, Иван, „Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века“, *Журнал Министерства народного просвещения* № 8 (1899), с. 341-403.

Pakamario teisme procesas vyko griežtai įstatymo nustatyta tvarka. Pradžioje pakamaris, gavęs asmens pareiškimą arba bylą iš kito teismo (dažnai žemės ar pilies) išrašydavo besibylinėjantiems asmenims šaukimus į teismą, kuriuose jiems nurodydavo atvykimo į teismą vietą ir datą. Teismo šaukimus ginčo pusėms įteikdavo pavieto vaznys. Apie teismą turėjo būti pranešta prieš šešias savaites. Praėjus šiam terminui pakamaris ar kamarninkas atvykdavo su padėjėju palyda į ginčijamos žemės vietą, kur jų turėjo laukti bylos ieškovas ir atsakovas. Bylos nagrinėjimo eigoje pakamaris aiškinosi ginčo šalių teises į žemę, rinko įrodymus, apklausinėjo liudytojus, tikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus. Pakamaris priimdavo sprendimą vienasmeniškai, remdamasis Lietuvos Statutų straipsniais; taip pat ištyręs jam pateiktą privilegijų atskiriems asmenims bei civilinių sandorių, pagrindžiančių teises į ginčijamas žemes, dokumentų tikrumą bei išklauses prisiekusių kaimynų parodymus. Jis surašydavo žemės ribų aprašymo aktą, dar vadinamą „paribio raštu“. Išsprendęs bylą pakamario teismas nustatydavo naujas arba palikdavo senas žemių ribas, prižiūrėjo riboženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkui buvo priteisiama piniginė bauda.

Pakamario teismo darbe pakamariui ar kamarninkui talkino matininkai, riboženklių (kapčių) kasėjai, raštininkas ir vaznys. Šie pareigūnai buvo skiriami arba kviečiami. Teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimą surašydavo samdomas raštininkas. Teismo aktų knygas pakamaris tvirtino savo antspaudu ir saugodavo pas save namie. Jam mirus pakamario teismo knygos buvo perduodamos pavieto žemės teismui ir saugomos jo archyve.

Asmenims, įžeidusiems, persekiojusiems ar grasinusiems pakamario teismo pareigūnams, buvo numatytos griežtos bausmės: piniginės baudos, kalėjimas, o už jų sužeidimą – net mirties bausmė (IV skyriaus 7 str.). Net valdovas negalėjo be teismo atleisti pakamario iš pareigų.

XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pakamario teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). Nuo 1794 m. spalio 30 d. žemės ribų bylas sprendė žemės teismai. 1797 m. vasario 6 d. savo įsaku Rusijos imperatorius Pavelas I atkūrė pakamario teismų veiklą prijungtose prie Rusijos LDK žemėse⁵. Pakamario teismai Lietuvoje veikė iki 1810 m. 1810 m. spalio 6 d. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I įsaku pakamario teismų funkcijas perėmė naujai įsteigti Rusijos imperijos apskričių žemės ežių teismai⁶. 1832 m. sausio 11 d. pakamario pareigybė buvo galutinai panaikinta⁷.

⁵ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. (toliau – ПСЗ) Т. 24, № 17788 (Санкт-Петербург, 1830), с. 318.

⁶ ПСЗ Т. 31, № 24370 (Санкт-Петербург, 1830), с. 377-385.

⁷ Ten pat, Т. 7, № 5068 (1833), с. 8.

Prieš aptariant teismo įstaigų kūrimąsi Smolensko vaivadijoje būtina detaliau apžvelgti šio administracinio teritorinio vieneto atsiradimo aplinkybes, jo politines sąsajas su LDK, o vėliau ir su ATR. Mokslinių darbų šia tema nėra daug. Iš jų galima išskirti 2003 m. lenkų istorikų Henriko Liulevičiaus (*Henryk Lulewicz*), Andžejaus Rachubos (*Andrzej Rachuba*) ir Pšemislavo P. Romaniuko (*Przemysław P. Romaniuk*) paskelbtus XIV-XVIII a. Smolensko žemės ir Smolensko vaivadijos pareigūnų sąrašus. Šiame leidinyje nušviečiamos Smolensko vaivadijos atsiradimo aplinkybės ir šios teritorijos pavaldumo pokyčiai, taip pat pateikiamas archyvinių šaltinių pagrindu sudarytas XVII–XVIII a. Smolensko ir Starodubo paviėtų pakamarių sąrašas⁸.

Smolensko vaivadija (lenk. *województwo smoleńskie*, lot. *Palatinus smolencensis*) įsteigta 1508 m. vietoje Smolensko seniūnijos (ar vietininkijos); 1508-1514 m. priklausiusi LDK, 1613-1654 m. – ATR; didžiąją savo istorijos dalį – 1514-1611 ir 1654-1793 m. – valdoma Maskvos valstybės.

1611 m. birželio 13 d. ATR užėmė Smolenską po beveik pusantrų metų trukusios apgulties. 1613 m. kovo mėn. ATR Seimas priėmė „Smolensko vaivadijos ordinaciją“, skelbiančią, kad „iš prieš rankų išplėsta“ teritorija prijungiama prie LDK⁹. Galutinai prijungtos Smolensko vaivadijos plotas siekė apie 75 tūkst. km². Į ją įėjo ne tik Smolensko žemė su Bielsku, Dorogobužu, Roslavliu ir Serpeisku, bet ir prie šiaurinės sienos arčiau Livonijos esantys maskvietiški „ujezdai“ – Nevelis, Sebežas ir Krasnogorodas, taip pat pietuose esantis Starodubas, Trubčevskas, Počepo pilis ir Briansko žemei priklausantis valsčius. Tačiau karaliaus Vladislovo Vazos valdymo laikotarpiu Smolensko vaivadijos plotas sumažėjo iki 48 tūkst. km². Jam valdant Smolensko vaivadija neteko Serpeisko, Trubčevsko kunigaikštystės, o iš likusios Seversko dalies, prijungtos prie Lenkijos karalystės, 1635 m. buvo sudaryta Černigovo vaivadija¹⁰.

1620 m. ATR Seimas priėmė „Maskvos gražintų provincijų ordinaciją“, skelbiančią, kad visos aukščiau paminėtos teritorijos, įeinančios į Smolensko, o vėliau ir į Černigovo vaivadiją, perduodamos administruoti karalaičiui Vladislovui Vazai ir ten pradedamos administracinės, teisminės ir kitos reformos: „Kad ne tik Smolensko vaivadijoje, bet ir kitose provincijose, nusipelnę asmenys gautų apdovanojimą, o pavojaus atveju turėtų kur prisiglausti; dėl to vėliavininkų ir kitas žemės [teismo] pareigybes kuo greičiau turime išdalinti tenykščiams ATR piliečiams“¹¹. Būtent 1620 m. paskelbtos ordinacijos pagrindu atsirado Smolensko ir Starodubo paviėtų pakamarių

⁸ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba i Przemysław P. Romaniuk (Warszawa, 2003), s. 140-142, 277-279.

⁹ Ten pat, p. 12.

¹⁰ Ten pat, p. 5-6; *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, pod red. Andrzeja Rachuby, opr. Stanisław Dumin i Andrzej Rachuba (Warszawa, 2009), s. 4-5.

¹¹ *Volumina Legum* (toliau – VL), t. 3 (Petersburg, 1859), s. 370.

pareigybės. 1621 m. gegužės mėn. pirmuoju Smolensko pavieto pakamariu paskirtas rotmistras Mikalojus Korvinas Gosevskis (*Mikolaj Korwin Gosiewski*), o Starodubo pavieto pakamariu – Grigorijus Senkevičius (*Hrehory Sienkiewicz*)¹². Iš viso XVII a. 3 deš. – XVIII a. pab. Smolensko pavieto pakamarių pareigas ėjo 12 pareigūnų, o Starodubo pavieto – 18.

1621-1624 m. Smolensko paviete be pakamario pareigas pradėjo eiti vėliavininkas, pilininkas (horodnyčius), pastalininkis, stalininkas, vaškis ir žemės teismo pareigūnai – teisėjas, teisėjo padėjėjas ir raštininkas. Šiame paviete buvo ir specifinių pareigybių: statytojo, miškininko, tiltininko ir kt. Po prijungimo prie ATR siekiant inventorizuoti Smolensko žemės plotus, o vėliau juos padalinti į tinkamus įdirbimui valakus 1621 m. atsirado matininko pareigybė. XVII a. 3-5 deš. Smolensko matininko pareigas ėjo 4 asmenys: Adomas Zaremba (*Adam Zaręba*), Adomas Jekalovičius (*Adam Jechałowicz*), Tomašas Racevičius (*Tomasz Racewicz*) ir Stanislovas Mališevičius (*Stanisław Maliszewicz*)¹³.

Smolensko žemės likimą galutinai išsprendė 1654-1667 m. ATR-Maskvos karas. 1654 m. spalio 3 d. Smolensko tvirtovės įgula pasidavė caro Aleksejaus Michailovičiaus vadovaujamai rusų kariuomenei, o dar anksčiau, t.y. nuo 1648 m. vidurio iš ATR įtakos sferos pasitraukė Starodubo pavietas, kurį užėmė kazokai. Šiuos ATR teritorinius praradimus galutinai įtvirtino 1667 m. Andrusovo paliaubos ir 1686 m. Amžinoji taikos sutartis tarp ATR ir Maskvos valstybės.

Nors Smolensko vaivadija atiteko Maskvai, tačiau Smolensko ir Starodubo pavietų pareigybės nebuvo panaikintos, jos išliko iki pat ATR padalijimų. Po Andrusovo paliaubų atsirado daug egzuliantų (lenk. *wygnancy*, lot. *exsules*¹⁴) – Smolensko žemių bajorų, nepanorusių likti gyventi Maskvos valstybei atitekusiame žemėse ir persikėlusiu į LDK valdomas žemes. Jie rinkdavo savo pareigūnus, siūsdavo savo atstovus į ATR Seimą ir Vyriausiąjį Tribunolą. Pradžioje galėjo funkcionuoti ir Smolensko vaivadijos egzuliantų žemės bei pilies teismai, kadangi yra žinoma, jog 1690 m. žemės teismo raštininko Juozapo Kulešiaus namuose, esančiuose Vilniaus priemiestyje, buvo saugomas Smolensko vaivadijos teismų archyvas¹⁵.

Svarbiausia Smolensko vaivadijos egzuliantų pilietinio aktyvumo ir susibūrimo vieta buvo pavietų seimeliai, kurie 1655-1667 m. neturėjo pastovios susirinkimų vietos. Nuo 1667 m. Smolensko pavieto seimelis posėdžiaudavo Pilypave (Palenkės vaivadijoje), 1659 m. – Gardine, 1662 m. – Slanime, 1664 m. – Vilniuje. Į LDK sostinę 1661 m. buvo perkeltas ir Starodubo pavieto seimelis. Taigi, nuo XVII a. 7 deš. Vilnius tapo net trijų seimelių susirinkimų vieta: ne tik Vilniaus

¹² *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 140, 277.

¹³ Ten pat, p. 113-114.

¹⁴ Michał Kulecki, *Wygnancy ze Wschodu. Egzulancki w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego* (Warszawa, 1997), s. 5.

¹⁵ *VL*, t. 5 (Petersburg, 1860), s. 827; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 17.

seimelio, bet ir Smolensko bei Starodubo egzuliantų seimelių¹⁶. Paskutiniai du rinkdavosi tai Vilniaus pilyje, tai įvairiose Vilniaus bažnyčiose, vėliau galutinai apsistojo Šv. Pranciškaus ir Bernardo bažnyčioje. Tik 1764 m. Starodubo pavieto seimelis buvo perkeltas į basųjų karmelitų Šv. Teresės bažnyčią prie Aušros vartų, o Smolensko pavieto seimelis rinkdavosi toje pačioje vietoje. Smolensko ir Starodubo pavietų seimeliuose buvo renkami pasiuntiniai į ATR Seimą ir Vyriausiąjį Tribunolą, elekciniai pareigūnai, tvirtinami ir surenkami mokesčiai iš egzuliantams skirtų valdyti žemių ir t.t.¹⁷

1670 m. balandžio 26 d. karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio privilegija Smolensko vaivadijos, Starodubo pavieto ir dalies Polocko vaivadijos piliečiams laikinai buvo skirtos valdyti žemės: Ašiužos seniūnija (dab. Gardino r., Baltarusija) ir Klevai Gardino paviete (dab. Palenkės vaivad.), Paširvinčio seniūnija ir Alvitai Kauno paviete, Utenos seniūnija Ukmergės paviete ir Ziabkai Polocko vaivadijoje¹⁸.

Kalbant apie Smolensko ir Starodubo egzuliantiškų pareigybių reikšmę, svarbu pabrėžti ne tik statusą, kurį suteikdavo maršalkos, pakamario, vėliavininko, seniūno ar kitų titulų turėjimas, bet ir praktinę šių pareigybių naudą¹⁹. Smolensko vaivadijos pakamariai atlikdavo jų teismo įstaigai priskirtas funkcijas. Pvz., nuo 1765 m. Smolensko vaivadijos pakamario pareigas ėjęs Adomas Visagirdas (*Adam Wisogierd*) 1773 m. spalio 8 d. dekreto protokole tvirtina turįs surinkti visą pluoštą dokumentų, įrodančių Juodiškių (*Czarna*) palivarko (dab. Vilniaus r.) žemių ribas, inventorių ir kitų, kuriuos privalo per trumpą laiką suregistruoti ir perrašyti, todėl pageidaujantis šio klausimo nagrinėjimą atidėti iki kito pavasario²⁰. Smolensko vaivadijos pakamariai taip pat paskirdavo kamarninkus, atlikdavusius daugiau pagalbinio pobūdžio funkcijas. A. Visagirdas naudojosi Smolensko vaivadijos kamarninko Motiejaus Dobkevičiaus (*Maciej Dobkiewicz*) paslaugomis. Jis ne kartą buvo įpareigojamas paženklinėti žemės valdų ribas, supilti naujus ir pataisyti senus riboženklius (kapčius) ir į pakamario teismo aktų knygą įrašyti žemės valdų ribų aprašymo aktą („paribio raštą“), o jo nuorašą įteikti abiemis ieškinio pusėms²¹. Įdomus dalykas, kad Smolensko vaivadijos pakamariui A. Visagirdui asistavo ir Vilniaus vaivadijos kamarninkai. Pvz., žemės valdų ribų paženklinimui dažnai buvo siunčiamas Pranciškus Kščanovičius (*Franciszek Chszczanowicz*)²².

¹⁶ JURGAITIS, Robertas, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717-1795 m.* (Vilnius, 2016), p. 81.

¹⁷ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 18.

¹⁸ Ten pat, p. 19; KULECKI, *Wygnañcy ze Wschodu*, s. 150.

¹⁹ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 29

²⁰ *LVI A*, f. 1597 (SA), ap. 1, b. 5794, l. 18v.

²¹ Ten pat, l. 253v, 259v, 269v, 272, 279v.

²² Ten pat, l. 64v, 86, 284v, 337v, 341v, 439, 443, 458v.

1773 m. spalio 8 d. Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolą surašė šio teismo raštinės regentas (*regent sądów podkomorskich smoleńskich*) Liudvikas Antanas Truchnovskis (*Ludwik Antoni Truchnowski*). Regento pareigybė atsirado tik 1768 m., kuomet buvo išleistas „Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavietai žemės bei pilies teismų raštinių nutarimas“. Jame buvo skelbiama: „Kadangi Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavietai senosios knygos ir aktai, kaip antai žemės sklypų sąrašai, komisarų ir eksdivizinių teismų sprendimai, rejestrai, inventoriai ir kiti seni dokumentai, liečiantys egzuliantams skirtas valdyti žemes, ir esantys šios vaivadijos bei pavietai kompetencijoje, o žemės ir pilies teismų raštininkai patys be regentų nesiryžta patenkinti skubių prašymų, tad šios vaivadijos ir pavietai žemės bei pilies teismų raštinėms, veikiančioms Vilniaus mieste, ir joms prisiekusiems regentams suteikiame teisę, kaip ir visose LDK raštinėse, išduoti aktų [nuorašus], priimti pareiškimus“²³.

1777 m. Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavietai egzuliantų seimeliai, žemės ir pilies teismai buvo perkelti iš Vilniaus į Trakų pavietai. Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavietai egzuliantų seimelių rinkimosi bei žemės ir pilies teismų vietomis buvo įteisintos Alytaus parapiinė bažnyčia (joje rinkosi Smolensko egzuliantai) ir Žiežmarių parapiinė bažnyčia (joje rinkosi Starodubo egzuliantai). 1793 m. lapkričio 23 d. Gardino seimo nutarimu Smolensko vaivadija kartu su Starodubo pavietai buvo panaikinta, o jos vietoje įsteigta Merkinės vaivadija, apimanti Merkinės, Prienų ir Eišiškių žemes²⁴. 1794 m. pavasarį, likvidavus Smolensko vaivadiją, buvo panaikinti ir jos žemės bei pilies teismai. Smolensko teismų archyvas buvo perduotas saugoti Merkinės žemės teismui, o jo bylos iš Alytaus buvo pervežtos į Merkinę. 1795 m. po trečiojo ATR padalijimo Merkinės vaivadija buvo panaikinta, o jos teritorija perduota naujai įsteigta Trakų apskrīčiai. Smolensko žemės ir pilies teismų knygos iš Merkinės buvo pervežtos į Trakus. Čia jos nuo 1793 m. buvo saugomos Trakų pusiasalio pilies antrojo aukšto patalpose²⁵. Po 1831 m. Smolensko žemės ir pilies teismų archyvas buvo perduotas Trakų apskrīties žemės teismo žinion.

1773 m. spalio 8 d. Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolai nebuvo perduotas saugoti Merkinės žemės teismui, o vėliau Trakų apskrīties žemės teismui, kadangi 1787 m. liepos 28 d. Vilniaus vaivadijos kamarninkas Juozapas Truchnovskis (*Józef Truchnowski*) po savo tėvo, t.y. regento A. L. Truchnovskio mirties, perdavė jį saugoti Vilniaus vaivadijos žemės

²³ VL, t. 7 (Petersburg, 1860), s. 849; *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny*, opr. R. Mienicki (Wilno, 1923), s. 24.

²⁴ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės naujųjų pavietai seimelių parinkimo ir įrengimo problema 1792-1794 metais“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesorius Mečislovas Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša (Vilnius, 2016), p. 535, 539.

²⁵ BALIULIS, Algirdas, MIKULIONIS, Stanislovas, MIŠKINIS, Algimantas, *Trakų miestas ir pilys. Istorija ir architektūra* (Vilnius, 1991), p. 127.

teismo archyvui²⁶. Po 1831 m. Smolensko vaivadijos pakamario teismo byla kartu su Vilniaus pavieto pakamario teismo bylomis perėjo Vilniaus apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Vilniaus apskrities teismas 1854 m. gegužės 11 d. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 134 kompromisinio, pakamario ir eksdivizinio teismų bylas²⁷. Pagal bylų perdavimo žiniaraštį 4 iš 134 perduotų bylų priklausė Vilniaus pavieto (3 bylos) ir Smolensko vaivadijos pakamario (1 byla) teismams²⁸. Pagal dokumentų tipą tai buvo Vilniaus pavieto ir Smolensko vaivadijos pakamario teismų dekretai (sprendimai) ir dekretų protokolai.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Vilniaus pavieto pakamario teismo bylos (8 apsk. vnt.) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 5819–5826)²⁹. N. Gorbačevskis jas pavadino dekretų protokolais. Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolas datuojamas 1795 m. Kiekvienai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio Senųjų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Vilniaus pavieto pakamario teismo bylos taip pat sudarė atskirą grupę (Spr. Nr. 5787–5794)³⁰. Vilniaus pavieto pakamario teismo bylų kiekis I. Sprogio kataloge išliko toks pats koks buvo N. Gorbačevskio kataloge, t.y. 8 bylos. Kiekvienai bylai rusų kalba buvo sudaryta trumpa antraštė. I. Sprogis bylą Nr. 5794 pavadino Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolu dėl žemės valdų ribų nustatymo tarp įvairių asmenų, turėjusių

²⁶ LVIA, f. 1597 (SA), ap. 1, b. 5794, l. 511v.

²⁷ Ten pat, f. 594, ap. 1, b. 654, l. 496-496v.

²⁸ Ten pat, l. 510, 511v.

²⁹ *Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящихся ныне в Центральном архиве в Вильне*, сост. Никита Горбачевский (Вильна, 1872), с. 193.

³⁰ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*, сост. Иван Спрогис (Вильна, 1901-1913), с. 212.

žemių Vilniaus vaivadijoje. Smolensko vaivadijos pakamario teismo bylos sudarymo data nebuvo patikslinta, ją I. Sprogis taip pat datuoja 1795 m. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojami iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Vilniaus pavieto pakamario teismo fondui (kuriam priklausė ir viena Smolensko vaivadijos pakamario teismo byla) buvo suteiktas Nr. 14 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų fondai, tame tarpe ir Vilniaus pavieto pakamario teismo fondas. I. Sprogio katalogas buvo naudojamas kaip šio fondo apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, pgl. kurį jam priklausė aštuonios bylos.

1975–1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus fondo Nr. 14 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pgl. I. Sprogio katalogą bylų grupėje Nr. 5787–5794 (8 apsk. vnt.) faktiškai yra 6 bylos.

2019 m. tvarkant fondo Nr. 14 (SA) „Vilniaus pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1, iš jo buvo išbraukta byla Spr. Nr. 5794. Iš jos buvo sudarytas naujas Senųjų aktų fondas Nr. 1597 „Smolensko pakamario teismas“, kuriame yra vienas apyrašas. Apyraše Nr. 1 yra vienas apskaitos vienetas, kuris yra sudarytas 1773 m. spalio 8 d.

Dekretų protokolų knygos apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. 2019 m. sudarant fondo Nr. 1597 (SA) „Smolensko pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

1. bylos fizinės būklės patikrinimas;
2. bylos priklausymo fondui nustatymas;
3. dokumento sudarymo datos nustatymas;
4. bylos antraštės lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;

5. naujo numerio suteikimas apskaitos vienetui.

Į fondo Nr. 1597 (SA) apyrašą Nr. 1 įrašyta byla gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų numeriai.

Pagal dokumento pobūdį tai Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolas, kuris yra sudarytas 1773 m. spalio 8 d. Jo pabaigoje yra priedas, kad 1787 m. liepos 28 d. Vilniaus vaivadijos kamarninkas J. Truchnovskis perdavė jį Vilniaus vaivadijos žemės teismo archyvui.

Dekreto protokole įrašytas nagrinėjamo ginčo dėl žemės ribų turinys, eiga ir skelbiamas teismo nuosprendis, taip pat pateikiami Juodiškių, Bareikiškių, Kenos, Svironių ir kitų palivarkų (esančių dab. Vilniaus r.) žemės valdų ribų aprašymai. Dekreto protokole rašoma, kad dalis minėtų palivarkų dokumentų yra dingusi, kita jų dalis sunaikinta didžiųjų Vilniaus gaisrų metu, ypač 1749 m. birželio 8 d. prie Subačiaus vartų prasidėjusio ir beveik visą Vilniaus miestą apėmusio gaisro metu, kai sudegė pranciškonų vienuolynas kartu su beveik visos Lietuvos provincijos dokumentais.

Smolensko vaivadijos pakamario teismo bylos titulinio lapo verstinėje pusėje pavaizduoti pakamario teismo pareigūnų (pakamario, kamarninko ir matininko) naudoti žemės matavimo įrankiai, prietaisai ir priemonės: susukama matavimo virvė, sulankstoma grandinė, įvairių tipų skriestuvai (cirkeliai), mastelio skalės, matlankis, kampainis, teodolitas, žymėjimo kartis ir kt. Šio piešinio autorius yra Smolensko vaivadijos pakamariš A. Visagirdas arba šios vaivadijos pakamario teismo raštinės regentas A. L. Truchnovskis.

Fondo Nr. 1597 (SA) apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skylyje nurodytos bylos chronologinės ribos, fizinio stovio ir sudėties ypatybės.

Smolensko vaivadijos pakamario teismo dekreto protokolas parašytas lenkų kalba.

Sudarant fondo Nr. 1597 (SA) „Smolensko pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1 buvo sudaryta nauja bylos antraštė lietuvių ir rusų kalbomis, patikslinta dokumento sudarymo data ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 1597 (SA) „Smolensko pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1 įrašytas vienas apskaitos vienetas, kuris datuojamas 1773 m. spalio 8 d.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji paleografė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 1597 «СМОЛЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД»

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДОБРАЗОВАТЕЛЕ

Подкоморские суды в Великом княжестве Литовском (далее – ВКЛ) появились после судебной-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные подкоморские, земские и городские суды.

Учреждение подкоморского суда предопределили важные социально-экономические и политические перемены в жизни ВКЛ: проведение в середине XVI в. волочной (аграрной) реформы, введение крепостного права, расширение политических прав дворянского сословия. Точное определение границ земельных владений стало важной темой как для частных, так и для государственных имений. От количества имеющихся волок земли дворяне уплачивали налоги в казну, выполняли другие государственные повинности. Точное знание границ владений было необходимо при составлении любого юридического акта, касающегося недвижимого имущества: при сделках купли-продажи, залога и дарственной земли, при передаче ее по наследству и в др. случаях. Из-за того, что часто границы земельных владений дворян, мещан, костёлов, монастырей и казенных имений не были точно определены и обозначены, возникало много граничных споров, решать которые был предназначен подкоморский суд.

В 1565 г. на Виленском сейме дворяне обратились к великому князю ВКЛ с просьбой назначить в каждом повете по подкоморию, который решал бы граничные споры. Это желание было удовлетворено правителем. Статья о подкоморском суде (на латинском яз. *judicium succamerarium*; на польском яз. *sąd podkomorski*) была внесена в II Литовский Статут с 1566 г. (70 статья IV раздела). В начале подкомориев в поветах назначал сам король. Но в III Литовском Статуте с 1588 г. было подтверждено право дворянам на поветовом сеймике избирать на должность подкомория четырёх кандидатов, одного из которых король и назначал.

При вступлении на должность подкоморий должен был на земском суде публично присягнуть на верность королю и дать обязательство добросовестно исполнять свои обязанности. Текст его присяги на старобелорусском языке был внесён в первую статью IX раздела III Литовского статута: «Я Н. присягаю Пану Богу Всемогущему, в Троицы Единому, иж на вряде том земском подкоморском, который з ласки и з рук его королевское милости беру, его королевской милости, господару своему милостивому, и обывателем того

повету верен буду, справуючи тот вряд верне а справедливе так на суде моем подкоморском, яко теж при чиненью границ и при сыпанью копцов и поправенью меж, ничего болшей на том уряде не постерегаючы, одно справедливости светое, и не даючы се ни в чом уводити, ани с приязни, ани з вазни, ани даром, ани погрозок ни чиих не дбаючи и сторонам не радечы, ани боячы се никого, толко самого Пана Бога а справедливость Его светую перед очима маючы, так же справы мое подкоморские на всем верне справуючи, споры обу-дву сторон з сказаньем, через мене учыненым, пилне до книг своих судовых уписуючи и с книг выдаючы. Так ми Боже поможы».

Подкоморием избирали пожизненно или до следующего назначения. Для кандидатов на эту должность выдвигались следующие требования: им мог быть только местный дворянин, имевший хорошую репутацию, знавший право и умевший писать. Подкоморий в повете был вторым после маршалки по рангу должностным лицом местной власти. Его должность была почетной и по значению ценилась выше должностей хорунжего, земского судьи, его помощника и писаря. Во время проведения поветовых сеймиков подкоморий сидел в первом ряду, также одним из первых он подписывал разные документы. Местное дворянство часто посылало подкомория делегатом на сеймы.

Деятельность и функции подкоморского суда были точно регламентированы в IX разделе III Литовского Статута. Суд был постоянным. Он рассматривал и решал дела по земельным спорам, устанавливал и обозначал границы земельных владений. Подкоморий вел судебные книги, по просьбе наследников мог участвовать при разделе наследуемой земли. Подкоморский суд в отличии от других поветовых земского и гродского судов не был чисто сословным судебным учреждением. Он решал граничные споры не только между дворянами, но и занимался урегулированием земельных споров, касающихся казенных и церковных владений. Например делами о нарушении границ между дворянскими и королевскими (государственными) имениями ведал специальный комиссарский суд. Подкоморий в нем заседал на правах одного из комиссаров (судьи). Судей комиссарского суда назначал Главный литовский трибунал.

Согласно статьям Литовского Статута подкоморий мог назначить себе помощников – одного или двух коморников (на польском яз. *komornicy*). Коморниками могли быть только дворяне, которые также обязаны были дать присягу. Они помогали подкоморию в решении дел об установлении границ земельных владений, иногда его замещали, а также могли решать менее важные граничные споры. Решение принятое подкоморием или коморником можно было обжаловать в Главном литовском трибунале. В случаях, когда между тяжущимися сторонами не было правонарушений подкоморский суд действовал как

самостоятельный суд первой инстанции. В реальности, подкоморский суд, чаще всего выполнял поручения решать дела, полученные из земского, реже гродского судов.

Подкоморский суд рассматривал земельные дела на местах, то есть на спорной территории, поэтому постоянных помещений он не имел. Закон обязывал подкомория или коморника прибыть на место граничного спора и лично провести осмотр границ владений и межевых знаков. С собой они должны были иметь полученное из государственной канцелярии ВКЛ и подтвержденное её печатью детальное описание границ повета. Рассмотрение дела чаще всего проходило не в помещениях, а под открытым небом, просто в поле.

Судебный процесс в подкоморском суде проходил точно в предусмотренном законом порядке. В начале подкоморий получал заявление от частного лица (истца) или дело о земельном споре из земского или гродского судов. Он выписывал тяжущимся сторонам повестки, в которых указывал срок, к которому они должны были явиться на спорной территории. Вызовы в суд сторонам спора вручал возный. О судебном процессе они должны были быть оповещены за шесть недель до его начала. По истечении этого термина подкоморий или коморник с группой помощников прибывал на место земельного спора, где их ожидал истец и ответчик. В ходе рассмотрения дела подкоморий выяснял права обеих сторон спора на землю, собирал доказательства, опрашивал свидетелей, проверял представленные тяжущимися сторонами документы. Подкоморий принимал решение единолично в виде граничного листа, мотивируя при этом статьями Литовских Статутов, выяснив подлинность представленных ему привилегий и сделок недвижимого имущества, обосновывающих права сторон спора на землю, а также принимая во внимание показания присягнувших соседей. Рассмотрев дело подкоморский суд определял новые или подтверждал прежние границы владений, присматривал за обозначением межевых знаков (рытьём копцов), а лицу, проигравшему судебное дело, присуждал денежный штраф.

В работе подкоморского суда подкоморию или коморнику помогали землемеры, землекопы, которые обозначали и устанавливали межевые знаки, рыли копцы, помечали деревья, камни, а также писарь и возный. Эти должностные лица назначались или приглашались. Подкоморский суд не имел своей канцелярии, поэтому его решения писал наемный писарь. Актовые книги подкоморий подтверждал своей печатью и хранил у себя дома. После его смерти судебные книги передавались поветовому земскому суду и хранились в его архиве.

За оскорбления, угрозы или насилие против должностных лиц подкоморского суда законом были предусмотрены строгие наказания: денежные штрафы, заключение в тюрьму, а

в случае нанесения им увечий даже смертная казнь. Даже правитель не имел права без суда лишить подкомория его должности.

В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. подкоморские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. От 30 октября 1794 г. дела о граничных спорах решали земские суды. 6 февраля 1797 г. российский император Павел I своим указом восстановил деятельность подкоморских судов на территории бывшего ВКЛ, присоединенной к Российской империи. Подкоморские суды в Литве действовали до 1810 г. 6 октября 1810 г. указом российского императора Александра I функции подкоморских судов были переданы новоучрежденным уездным межевым судам. 11 января 1832 г. должность подкомория была окончательно упразднена.

Перед рассмотрением судебных структур Смоленского воеводства необходимо подробно обсудить обстоятельства возникновения этой административно-территориальной единицы, её политические связи с ВКЛ, а затем и с Речью Посполитой. Научная литература по этой теме немногочисленна. Следует выделить польскими историками Г. Люлевичем, А. Рахубой и П. П. Романюком в 2003 г. опубликованные реестры должностных лиц Смоленской земли и Смоленского воеводства за XIV-XVIII вв. В этом издании изложены обстоятельства образования Смоленского воеводства и изменения подчинённости этой территории, также в нем имеется список подкомориев Смоленского и Стародубского поветов за XVII-XVIII вв., составленный на основе письменных источников.

Смоленское воеводство (на польском яз. *województwo smoleńskie*, на латинском яз. *Palatinus smolencensis*) было образовано в 1508 г. вместо Смоленского староства (или наместничества); в 1508-1514 гг. принадлежало ВКЛ, в 1613-1654 гг. – Речи Посполитой; большую часть своего существования – в 1514-1611 и 1654-1793 гг. – входило в состав Московского государства.

13 июня 1611 г. Речь Посполитая после полтора года осады заняла Смоленск. В марте 1613 г. сейм Речи Посполитой принял «Ординацию Смоленского воеводства», провозглашавшую присоединение «из рук врага отнятой» территории к ВКЛ. Площадь окончательно присоединенного Смоленского воеводства занимала около 75 тыс. км². В его состав вошла не только Смоленская земля с Бельском, Дорогобужем, Рославлем и Серпейском, но и около северной границы поближе Ливонии расположенные московские уезды – Невель, Себеж и Красногородск, также на юге расположенный Стародуб, Трубчевск, Почепский замок и Брянской земле принадлежащая волость. Однако во времена правления

короля Владислава Вазы площадь Смоленского воеводства сократилась до 48 тысяч. км². За его правлением Смоленское воеводство утратило Серпейск, Трубчевское княжество, а из оставшейся части Северска, присоединенной к Королевству Польскому, в 1635 г. было образовано Черниговское воеводство.

В 1620 г. сейм Речи Посполитой принял «Ординацию возвращённых Москвой провинций», провозглашавшую, что все вышеперечисленные территории, входящие в состав Смоленска, а затем и Черниговского воеводства, передаются администрации каралевица Владислава Вазы, и что там начинаются административные, судебные и другие реформы: «Чтобы не только в Смоленском воеводстве, но и в других провинциях, все достойные этого лица получили награды, а в случае опасности могли где-то приютиться; поэтому мы должны как можно скорее раздать местным гражданам Речи Посполитой должности хорунжих и земского суда». Именно на основе ординации 1620 г. появились должности подкомориев Смоленского и Стародубского поветов. Первым подкоморием Смоленского повета в мае 1621 г. был назначен ротмистр Николай Корвин Госевский, а подкоморием Стародубского повета – Григорий Сенкевич. Всего в 3 десятилетия XVII в. – в конце XVIII в. подкомориями Смоленского повета было 12 должностных лиц, а подкомориями Стародубского повета – 18 должностных лиц.

В 1621-1624 гг. в Смоленском повете кроме подкомория назначен был хорунжий, городничий, подстолий, стольник, войский и должностные лица земского суда – судья, помощник судьи и писарь. В этом повете были и специфические должности – строителя, лесовода, мостовщика и др. После присоединения к Речи Посполитой для инвентаризации пространств Смоленской земли, а затем на разделение их на подходящие обработке волоки в 1621 г. появилась должность землемера. В 3-5 десятилетия XVII в. землемерами были 4 должностные лица: Адам Заремба, Адам Ехалович, Томаш Рацевич и Станислав Малишевич.

Судьба Смоленской земли окончательно решилась после войны между Речей Посполитой и Московским государством в 1654-1667 гг. 3 октября 1654 г. русскому войску во главе с царем Алексеем Михайловичем сдался гарнизон Смоленской крепости, а ещё раньше, то есть в середине 1648 г. сферу влияния Речи Посполитой покинул Стародуб, который был занят казаками. Эти территориальные потери Речи Посполитой окончательно подтвердило в 1667 г. заключенное Андрусовское перемирие и договор с 1686 г. о «Вечном мире» между Речей Посполитой и Московским государством.

Несмотря на то, что Смоленское воеводство досталось Московскому государству, однако должности Смоленского и Стародубского поветов не были ликвидированы, они сохранились до разделов Речи Посполитой. После Андрусовского перемирия появилось

много эзулянтов (на польском яз. *wygnancy*, на латинском яз. *exsules*) – дворян смоленских земель, которые не захотели остаться на землях Московского государства и переселились на земли ВКЛ. Они стали избирать свои должностные лица, отправлять своих представителей на Сейм Речи Посполитой и Главный трибунал. Первоначально могли функционировать эзулянтские земские и городские суды Смоленского воеводства, поскольку известно, что в 1690 г. в доме писаря земского суда Иосифа Кулешы, находящегося в предместьи Вильна, хранился судебный архив Смоленского воеводства.

Основным местом выражения гражданской активности и собраний для эзулянтов Смоленского воеводства были поветовые сеймики, которые в 1655-1667 гг. не имели постоянного места для собраний. От 1667 г. сеймик Смоленского повета заседал в Филипуве (Филиппове) Подляского воеводства, в 1659 г. – в Гродно, в 1662 г. – в Слониме, а в 1664 г. – в Вильно. В 1661 г. в столицу ВКЛ был перенесен и сеймик Стародубского повета. Итак, от 7 десятилетия XVII в. Вильно стало местом собраний трех сеймиков: не только Виленского сеймика, но и эзулянтских сеймиков Смоленского и Стародубского поветов. Последние два собирались то в Виленском замке, то в разных Виленских костёлах, затем окончательно остановились в костёле Святых Франциска и Бернардина. Только в 1764 г. сеймик Стародубского повета был перенесен в костёл кармелитов босых (Св. Терезы) возле Острой браны, а сеймик Смоленского воеводства заседал в том же самом месте. На сеймиках Смоленского и Стародубского поветов избирались представители на Сейм Речи Посполитой и Главный трибунал, элекционные должностные лица, утверждались и собирались налоги с земель управляемых эзулянтами и так далее.

26 апреля 1670 г. привилегией короля Михаила Корибута Вишневецкого гражданам Смоленского воеводства, Стародубского повета и части Полоцкого воеводства временно были выделены земельные владения: Гожское староство (ныне Гродненский р., Белоруссия), Клейвы в Гродненском повете (ныне Подляское воеводство), Поширвинтское староство и Ольвита в Ковенском повете, Утянское староство в Вилькомирском повете и Зябки в Полоцком воеводстве. Эти эзулянтами управляемые территории были как бы частью Смоленского воеводства, но на самом деле принадлежали своим поветам.

Говоря о значении эзулянтских должностей Смоленского и Стародубского поветов, важно подчеркнуть не только статус, который предоставляло обладание титулов маршала, подкомория, хорунжиги, старосты и др., но и практическую пользу этих должностей. Подкомории Смоленского воеводства исполняли функции причисленные ихнему учреждению суда. Например, от 1765 г. обязанности подкомория исполнявший Адам Висогирд в декретовым протоколе с 8 октября 1773 г. утверждает, что он должен собрать

много документов, указывающих границы земельных владений фольварка Ёдишки (ныне Виленский р.), инвентарей и др. документов, которые он должен зарегистрировать и переписать в течение короткого периода времени, поэтому он желает отложить рассмотрение этого вопроса до следующей весны. Подкомории Смоленского воеводства также назначали коморников, которые выполняли вспомогательные функции. А. Висогирд пользовался услугами коморника Смоленского воеводства Матвея Добкевича. Ему неоднократно приходилось обозначать границы земельных владений, устанавливать новые и исправлять прежде установленные межевые знаки (копцы) и в книги подкоморского суда добавлять граничный акт, а его копию вручать обеим тяжущимся сторонам. Интересно, что подкоморию Смоленского воеводства А. Висогирду также помогали коморники Виленского воеводства. Например, обозначать границы земельных владений он часто отправлял Франциска Хщановича.

Декретовый протокол Смоленского подкоморского суда с 8 октября 1773 г. был составлен регентом канцелярии этого судебного учреждения Людовиком Антоном Трухновским. Должность регента появилась только в 1768 г., когда было выдано «Постановление канцелярий земского и гродского судов Смоленского воеводства и Стародубского повета». В нём излагалось: «Поскольку старые книги и акты Смоленского воеводства и Стародубского повета, как например описи земельных участков, постановления комиссарского и эксдивизорского судов, реестры, инвентари и другие старые документы, касающиеся эгзулянтами управляемых земель, и находящихся в компетенции этого воеводства и повета, а писари земского и гродского судов не решаются сами удовлетворять срочные просьбы, поэтому мы даем право канцеляриям земского и гродского судов этого воеводства и повета, действовавших в городе Вильно, и им присяжным регентам выдавать копии актов и принимать заявления».

В 1777 г. эгзулянтские сеймики, земские и гродские суды Смоленского воеводства и Стародубского повета было решено перенести из города Вильно в Трокский повет. Местом собраний эгзулянтских сеймиков, заседаний земского и гродского судов Смоленского воеводства и Стародубского повета стал Олитский (Алитус) приход (здесь собирались смоленские эгзулянты) и Жижморский приход (здесь собирались стародубские эгзулянты). Постановлением Гродненского сейма с 23 ноября 1793 г. Смоленское воеводство вместе с Стародубским поветом было упразднено, а вместо него было создано Мерецкое воеводство, в состав которого вошли земли Мерецкая, Приенская и Эйшишская. Весной 1794 г., после ликвидации Смоленского воеводства, были упразднены его земский и гродский суды. Судебный архив Смоленского воеводства был передан на хранение Мерецкому земскому

суду, а его дела были перевезены из Олиты в Мереч. В 1795 г. после третьего раздела Речи Посполитой Мерецкое воеводство было упразднено, а его территория передана новообразованному Трокскому уезду. Здесь от 1793 г. в помещениях второго этажа башни Трокского замка, находящегося на полуострове, хранился судебный архив Смоленского воеводства. После 1831 г. его книги перешли в ведение Трокского уездного земского суда.

Декретовый протокол Смоленского подкоморского суда с 8 октября 1773 г. не был передан Меречскому земскому суду, а затем Трокскому уездному земскому суду, так как коморник Виленского воеводства Иосиф Трухновский 28 июля 1787 г. после смерти своего отца, то есть регента Л. А. Трухновского, передал его хранить в архив земского суда Виленского воеводства. После 1831 г. дело подкоморского суда Смоленского воеводства вместе с делами подкоморского суда Виленского повета перешли в ведение Виленского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, был учрежден Виленский центральный архив древних актов, в котором должны были быть собраны все акты учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Директором этого архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

Виленский уездный суд 11 мая 1854 г. передал Виленскому центральному архиву древних актов 134 дела, принадлежащие компромисарскому, эксдивизорскому и подкоморскому судам. Согласно передаточной описи 4 из 134 переданных дел принадлежали подкоморскому суду Виленского повета (3 дела) и подкоморскому суду Смоленского воеводства (1 дело). По типу документов это были декреты (решения) и декретовые протоколы.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана инвентарная опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18 243 дела. Подкоморский суд Виленского повета, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге Н. Горбачевского проходил как отдельная группа дел, имевшая 8 единиц хранения (Гор. № 5819-5826). Н. Горбачевский их назвал декретовыми протоколами. Декретовый протокол Смоленского подкоморского суда датируется 1795 годом. Каждому делу в каталоге присвоен

инвентарный номер, установлены хронологические рамки документов и указано количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором дела подкоморского суда Виленского повета проходили также как отдельная группа дел (Спр. № 5787-5794). Количество дел подкоморского суда Виленского повета в каталоге И. Спрогиса осталось таким же, как и в каталоге Н. Горбачевского, то есть 8 дел. Каждому делу на русском языке был составлен короткий заголовок. И. Спрогис дело № 5794 назвал декретовым протоколом Смоленского подкоморского суда по делу между разными лицами, имеющими имения в Виленском воеводстве, об установлении границ земельных владений. И. Спрогис не уточнил дату составления дела, принадлежащего Смоленскому подкоморскому суду, он датирует его также 1795 годом. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX веке прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоение им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду «Виленский подкоморский суд» (которому принадлежало и одно дело Смоленского подкоморского суда) был присвоен № 14.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден Центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из Центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Виленского подкоморского суда. Печатный каталог И. Спрогиса использовался как опись № 1, согласно которому ей принадлежало 8 дел.

В 1975-1976 и 1980 гг. в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 14. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога И. Спрогиса № 5787-5794 (8 ед. хр.) имеется в наличии 6 дел.

В 2019 г. при составлении новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 14 обнаружено одно нефондовое дело Спр. № 5794. Это дело решено изъять из фонда № 14 и из него создать отдельный фонд Древних актов. Он назван фондом № 1597 „Смоленский

подкоморский суд“. В нем имеется одна опись, по которой числится 1 ед. хр. Она датируется 8 октября 1773 г.

Первая опись фонда № 1597 «Смоленский подкоморский суд»

Незавершенность и недостатки каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. В 2019 г. при составлении описи № 1 фонда № 1597 «Смоленский подкоморский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка физического состояния дела;
2. фондирование;
3. уточнение даты составления документа;
4. составление заголовка дела на литовском и русском языках;
5. перешифровка дела.

Дело описи № 1 фонда № 1597, вписанное в каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, получило новый инвентарный номер, но рядом указаны и старые шифры каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса.

По виду документа это декретовый протокол Смоленского подкоморского суда, который был составлен 8 октября 1773 г. В конце его есть приписка, что 28 июля 1787 г. коморник Виленского воеводства И. Трухновский передал этот декретовый протокол в архив земского суда Виленского воеводства.

В декретовым протоколе излагалась суть и процесс граничного спора, выносилось по нём судебное решение, а также заносились в него детальные описания границ фольварков Ёдишки, Барейкишки, Кяна, Свираны и др. В декретовым протоколе пишется, что часть документов вышеупомянутых фольварков исчезла, а другая часть была уничтожена во время больших пожаров в Вильне, особенно во время пожара 8 июня 1749 года. Он начался возле брамы Субач и охватил почти весь город Вильно, во время которого сгорел францисканский монастырь вместе с документами почти всей литовской провинции.

В книге Смоленского подкоморского суда на обратной стороне титульного листа изображены инструменты и приборы должностных лиц подкоморского суда – подкомория, коморника и землемера – для измерения грунта: витая измерительная веревка, складная цепь, различные типы циркулей, шкала масштабов, транспортир, угольник, теодолит, шест для обозначения границы и др. Автором этого рисунка является подкоморий Смоленского воеводства А. Висогирд или регент канцелярии этого суда Л. А. Трухновский.

В колонке „примечания“ таблицы описи № 1 фонда № 1597 указаны хронологические рамки, физическое состояние и особенности дела.

Декретовый протокол Смоленского подкоморского суда написан на польском языке.

При составлении описи № 1 фонда № 1597 создан новый заголовок дела на литовском и русском языках, уточнена дата составления документа и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 1597 «Смоленский подкоморский суд» имеется 1 ед. хр., которая датируется 8 октября 1773 г.

Главный палеограф

Отдела распространения информации

Виолета Пансевич

